

CONCEPTUL DE AGRESIUNE ÎN DOCTRINA DREPTULUI INTERNAȚIONAL PUBLIC CONTEMPORAN

Valentin ROȘCA,
doctor în drept,
lector universitar

SUMAR

Este incontestabil rolul codificării oficiale a unei norme internaționale prin intermediul unor acorduri internaționale. Cu toate acestea, o importanță deosebită îi revine codificării neoficiale, realizată, în special, în baza lucrărilor oamenilor de știință din domeniu. Cu certitudine, o codificare oficială este precedată de o analiză detaliată la nivel doctrinar a unui subiect concret. Chiar dacă doctrina este un izvor subsidiar al dreptului internațional, în mare parte codificarea oficială este bazată pe abordarea științifică a problemei prin prisma doctrinei, iar definirea agresiunii nu face excepție în acest sens.

Cuvinte-cheie: agresiune, definiție, pace, securitate, măsuri de constrângere, normă internațională.

Importanța definirii agresiunii și recunoașterea acesteia ca o definiție cu caracter general reiese din faptul că, imediat după obținerea unui statut juridic oficial, va deveni un criteriu indispensabil în activitatea Consiliului de Securitate al Organizației Națiunilor Unite (ONU), care, potrivit art. 39 din Carta ONU, are rolul primordial de menținere a păcii și securității omenirii. Desigur, această misiune va fi realizată cu un succes remarcabil numai în situația în care toate statele vor utiliza și aplica o singură definiție a agresiunii [33, p. 121].

În mod tradițional, statele au folosit în permanență măsurile de constrângere în tentativa de a obține o anumită superioritate în cadrul disputelor cu alte state [6, p. 921]. Astfel, starea de „tensiune” între două state, națiuni, blocuri militare etc., pe tot parcursul dezvoltării dreptului internațional umanitar, era denumită ca *război, conflict armat, diferend armat* etc.

THE CONCEPT OF AGRESSION IN THE DOCTRINE OF CONTEMPORARY INTERNATIONAL LAW

SUMMARY

The role of the official codification of an international rule through international agreements is indisputable. Nevertheless, informal/unofficial codification, especially based on the writings of scholars in this field, is of particular importance. Certainly, the official codification is preceded by a detailed doctrinal analysis of a specific subject. Even though the doctrine is a subsidiary mean for the determination of the rule of law, much of the official codification is based on a scientific approach to a certain issue through the doctrine, and the definition of aggression is no exception in this respect.

Key-words: aggression, definition, peace, security, coercive measures, international norm.

Identificarea unei explicații precise privind motivele apariției conflictului armat pentru cercetătorii științelor sociale este un subiect evaziv și incomod, precum obținerea unei panacee împotriva cancerului pentru cercetările medicale [11, p. 329].

Preocuparea permanentă a statelor față de purtarea războiului și impactul acestuia a reprezentat un imbold important în dezvoltarea dreptului internațional. Prima lucrare de acest gen, care avea scopul de a sistematiza dreptul internațional, a fost opera renumitului savant Hugo Grotius – *De Jure Belli Ac Pacis*. Între război și pace a fost efectuată o distincție între legile națiunilor în timp de pace și legile națiunilor în timp de război [6, p. 924]. Hugo Grotius susținea că războiul este purtat în scopul asigurării păcii [8]. Cicero definea războiul ca o situație de aplicare a forței între două părți concurente [8]. Ideea este continuată de către Carl von Clausewitz prin lucrarea „О войне”. El a definit războiul ca fiind un act de violență, care are scopul de a forța inamicul să îndeplinească voința învingătorului [24, p. 19-20]. Juan Bautista Alberdi, în lucrarea „Преступление войны”, expune ideea că războiul este dreptul la infracțiune, o profanare groaznică și absurdă, o batjocură plină de ură asupra civilizației [18, p. 15]. De asemenea, potrivit lui Alberdi,

războiul este metoda realizării justiției penale a unor națiuni față de alte națiuni [18, p. 30]. L. Oppenheim, prin lucrarea „Dreptul internațional”, oferă o definiție a războiului: *un conflict între două sau mai multe state, care este realizat prin utilizarea forțelor armate, în scopul depășirii reciproce și forțarea acceptării condițiilor de pace, în special ale celui care este învingător* [27, p. 230]. În aceeași lucrare, L. Oppenheim susținea că „din punct de vedere a dreptului, războiul apărea ca o funcție naturală a statului și o prerogativă a suveranității sale exclusive” [27, p. 201]. Prin aceeași lucrare, autorul expune trăsăturile caracteristice ale războiului [27, p. 229 – 238], condițiile apariției războiului [27, p. 239] și tipurile de război din dreptul internațional [27, p. 242].

Dicționarul diplomatic definește războiul ca o luptă între state sau clase prin intermediul violenței armate. În același dicționar se concretizează că războiul, din punct de vedere al aspectului social, este continuarea politicii care a fost promovată de către state sau clase înainte de declanșarea războiului [21, p. 332]. În doctrina sovietică războiul era considerat drept un satelit istoric inevitabil al societății de exploatare și instrument politic al claselor dominante [20, p. 3].

Din literatura științifică occidentală, de asemenea, putem indica următoarele definiții: a) război este situația în care două sau mai multe țări sau grupuri de persoane care luptă unul împotriva altuia pentru o anumită perioadă de timp [13, p. 1655]; b) război este o stare legală de fapt care există la momentul când statele aplică forța în scopul revendicării unor drepturi sau soluționării unor diferende [14, p. 576].

În ce privește conceptul de agresiune, în literatura de specialitate acesta este abordat în contextul principiului neagresiunii. În acest sens, se simte amprenta procesului de codificare a principiilor fundamentale ale dreptului internațional după cel de-al Doilea Război Mondial. Prin tendința de interzicere a folosirii forței în relațiile internaționale este recunoscut principiul neaplicării forței sau amenințării cu forța în relațiile internaționale. În mod direct, prin amenințarea cu forța, era, în primul rând, pus accentul pe renunțarea la „război” în calitate de metodă de soluționare a diferendelor internaționale. Luând în considerație că cea mai gravă formă a războiului este cea de agresiune, principiul neaplicării forței, în mod direct, se referă la scoaterea în afara legii a „războiului de agresiune”. Această tendință poate fi identificată în diverse lucrări de drept internațional public ale unor autori ruși: K.A. Bekeșev [26, p. 58], I.I. Lukașuk [25, p. 247-254], R.A. Kalamkarean, Iu.I. Migaciiov [23, p. 162-166], D.A. Șleanțev [34, p. 22-24], G.V. Ignatenko, O.I. Tiunov [22, p. 78-79] și, nu în ultimul rând, G.I. Tunkin [32, p. 40-47]. În marea majoritate a cazurilor, autorii indicați prezintă războiul de agresiune ca o parte componentă a principiului neaplicării forței sau amenințării cu

aceasta în relațiile internaționale. Or, art. 2, alin. (4) din Carta ONU stabilește interdicția folosirii „forței”, dar nu a „războiului”. Prin introducerea termenului de „forță” se dorea includerea sub jurisdicția ONU a altor acte, diferite de conflictul armat tradițional, care ar putea periclita pacea și securitatea internațională. G.I. Tunkin și, în general, literatura rusă de specialitate denumesc acest principiu ca „principiu al neagresiunii”, punând accent pe elementul principal al principiului – războiul de agresiune [32, p. 40].

O tendință similară este înregistrată în literatura de specialitate din Republica Moldova unde, în manualele de drept internațional public, prin principiul neaplicării forței este înțeles acel principiu fundamental care interzice agresiunea militară sau, simplu, este denumit ca „principiul neagresiunii” [2, p. 65-69].

Adițional doctrinei de bază a dreptului internațional public ies în evidență monografiile de specialitate care scot în prim-plan interzicerea războiului de agresiune prin prisma principiului neaplicării forței [30, p. 22]. În mod normal, pot fi menționate lucrări care se referă direct la principiul neaplicării forței sau la conceptul de război, care, în mod direct, au tangență cu agresiunea.

O lucrare care merită atenție deosebită este cea a lui Trainin A.N. – „Защита мира и борьба с преступлениями против человечества”. Lucrarea se axează pe instituția răspunderii internaționale individuale pentru crimele contra păcii și securității omenirii. Autorul prezintă o compilație a definițiilor agresiunii atât din doctrină cât și din practica internațională. Totodată, A.N. Trainin oferă o clasificare a tipurilor și formelor de agresiune în dreptul internațional. Referitor la definiția agresiunii, autorul face o retrospectivă a procesului de definire a agresiunii, începând cu perioada interbelică, prin proiectul Acordului privind ajutorul reciproc sau Protocolul de la Geneva din 1924 [30, p. 97].

Caracteristic pentru lucrările de specialitate care se referă la tematica definirii agresiunii se resimte lupta ideologică prezentă în timpul Războiului Rece. Lupta ideologică întâlnită în domeniile politic și juridic în dreptul internațional se resimte și pe tărâmul științific. Astfel, Trainin A.N. pune accentul expres pe lipsa oricărei dorințe și cooperări din partea statelor occidentale în procesul de definire a agresiunii [30, p. 96]. În calitate de argument este prezentat raportul Comisiei de drept internațional din 1951 prezentat de Jean Spiropoulos, prin care s-a susținut că agresiunea „nu poate fi suspendată codificării” [30, p. 101]. În final, autorul, în privința definiției agresiunii, pune accentul asupra proiectului de definiție înaintat de către URSS în cadrul Sub-comitetului special al ONU privind definirea agresiunii (august-septembrie 1953) [30, p. 108]. Definiția propusă de URSS și susținută de Trainin A.N. se bazează pe definiția agresiunii adopta-

tă prin convențiile din 1933. Totodată, autorul susține că acest proiect de definiție conține un punct adițional potrivit căruia „pot fi considerate în calitate de acte de agresiune și alte acte ale statelor, cu excepția celor indicate în definiție, care, în orice situație concretă, vor fi calificate de către Consiliul de Securitate ca atac sau acte de agresiuni economice, ideologice sau indirecte” [30, p. 112]. De asemenea, monografia lui Trainin A.N. trezește un interes aparte din considerentul că evidențiază tipurile agresiunii, care pot fi: 1) agresiune directă (armată); 2) agresiune indirectă; 3) agresiune economică și 4) agresiune ideologică [30, p. 113]. În privința agresiunii directe (armate), autorul declară expres că aceasta reprezintă cel mai periculos tip de agresiune. Diferența dintre agresiunea directă și indirectă se evidențiază prin folosirea forței armate, iar cea de-a doua duce sau creează condiții pentru o ulterioară folosire a forței armate [30, p. 115]. Referitor la agresiunea indirectă, Trainin A.N. evidențiază două forme principale ale agresiunii indirecte: a) terorismul [30, p. 119], b) imixtiunea în politica internă și externă a altui stat [30, p. 129]. În final, autorul indică existența agresiunii ideologice, care se exprimă prin următoarele forme: a) propaganda războiului [31, p. 161], b) propaganda privind metodele ilegale de purtare a războiului [30, p. 117].

O abordare similară poate fi înregistrată în lucrarea lui I.A. Reșetov „Борьба с международными преступлениями против мира и безопасности”. În mod primordial, I.A. Reșetov delimitează și analizează detaliat elementele crimelor internaționale – elementele subiective și obiective [29, p. 16-79]. Ulterior, în aceeași lucrare este analizat detaliat procesul de codificare și definire a agresiunii [29, p. 79-90]. De asemenea, Reșetov I. face o delimitare clară între actul statului și crima săvârșită de către o persoană fizică în parte, ceea ce are o relevanță directă în privința agresiunii [29, p. 131-201].

G.V. Șarmazanașvili, în monografia „От права войны к праву мира”, analizează agresiunea în contextul principiului neaplicării forței sau neagresiunii [33, p. 119]. Autorul susține că principala caracteristică a acestui principiu în cadrul dreptului internațional contemporan este impunerea obligației asupra tuturor statelor de a se abține de la comiterea oricăror acte de agresiune. Astfel, se conturează acea relație organică între principiul neagresiunii și conceptul agresiunii – principiul neagresiunii interzice agresiunea și, de asemenea, amenințarea cu agresiune (planificarea agresiunii). De asemenea, Șarmazanașvili G.V. indică în lucrarea sa formele agresiunii utilizate de către state: militară, indirectă, economică și ideologică [33, p. 119]. El pune accentul pe importanța definirii agresiunii, susține că, prin recunoașterea de către dreptul internațional a principiului neagresiunii, se subînțelege necesitatea definirii conceptului agre-

siunii, fiindcă numai în baza unei asemenea definiții această recunoaștere va avea o mai mare importanță și eficacitate [33, p. 121].

În același context, poate fi indicat studiul lui G.I. Tunkin, intitulat „Право и сила в международной системе”. Autorul oferă o definiție a principiului neaplicării forței sau amenințării cu aceasta [32, p. 36]. Luând în considerație condițiile din timpul Războiului Rece, G.I. Tunkin distinge conceptul forței și a argumentului normei juridice în ambele sisteme existente la momentul dat – socialist și cel capitalist [32, p. 86-130].

V.I. Panov, prin lucrarea „Международное уголовное право”, clasificând crimele internaționale potrivit art. 6 din Statutul Tribunalului Internațional Militar (Nürnberg), reproduce definiția crimelor contra păcii ca fiind „pregătirea, inițierea și purtarea războiului de agresiune...” [28, p. 53-54]. La rândul său, K.A. Baghinean, în lucrarea „Борьба Советского Союза против агрессии”, prezintă o analiză a procesului de definire a agresiunii prin prisma rolului incontestabil al URSS la acest capitol. Un moment care merită a fi menționat se referă la impasul în care s-a pomenit comunitatea internațională la sfârșitul Primului Război Mondial în contextul tentativei tragerii la răspundere internațională a Germaniei pentru războiul început în 1914. Comisia celor 15, creată la 25 ianuarie 1919 în cadrul Conferinței de pace de la Paris, a ajuns la concluzia că Germania nu poate fi trasă la răspundere pentru inițierea războiului, din cauza lipsei unei codificări internaționale cu privire la interzicerea folosirii războiului ca metodă a politicii internaționale și de soluționare a diferendelor interstatale. În același context, aceeași comisie a statuat că „războiul de agresiune nu poate fi luat în considerație drept un act care contravine dreptului pozitiv, anume dreptului internațional existent” [17, p. 21]. Sunt circumstanțe care, ulterior, au servit la o abordare mai aprofundată a problemei codificării și definirii agresiunii în dreptul internațional.

În literatura occidentală observăm aceeași tendință, remarcată în literatura de specialitate din Republica Moldova, Federația Rusă sau România, cu privire la analiza generală a conceptului de conflict armat sau aplicare a forței în relațiile internaționale. Astfel, limbajul general cu privire la examinarea conceptului de conflict armat în manualele de drept internațional public poate fi remarcat în lucrări din SUA, ale lui Mark W. Janis, John E. Noyes – „Cases and Commentary on International Law” sau Lori F. Damrosch, Louis Henkin, Richard Crawford Pugh, Oscar Schachter, Hans Smit – „Cases and Commentary on International Law”. De asemenea, poate fi indicată lucrarea lui Malcom N. Shaw – „International Law”. În aceste lucrări problema aplicării forței este analizată prin prisma unor capitole tematice, cum ar fi „The Use

of Force" (Folosirea forței) [6, p. 920-1055]; „International Law and the Use of Force" (Dreptul internațional și aplicarea forței) [9, p. 504-575], „International Law and the Use of Force by States" (Dreptul internațional și aplicarea forței de către state) [10, p. 1118-1166]. Trăsătura caracteristică pentru aceste lucrări este realizarea unei analize a forței în relațiile internaționale prin intermediul principiului neaplicării forței (principiul neagresiunii) prevăzut de art. 2 alin. (4) din Carta ONU. Luând în considerație că autorii menționați fac referință, în mod primordial, la interpretarea și aplicabilitatea art. 2 alin. (4) din Carta ONU în privința agresiunii și tentativei de definire a acesteia, accentul este pus pe Rezoluția Adunării Generale a ONU nr. 314 (XXIX) din 14 decembrie 1974.

Adițional lucrărilor de ordin general sunt prezente monografiile a căror tematică se referă strict la conceptul forței în dreptul internațional și, nemijlocit, la actul de agresiune și crima de agresiune.

Julius Stone, prin lucrarea „Aggression and World Order. A Critique of United Nations Theories of Aggression", oferă un studiu aprofundat al abordării chestiunii agresiunii în dreptul internațional în cadrul Ligii Națiunilor și a ONU [16, p. 57-106]. Interesul deosebit față de această lucrare constă în faptul că ediția monografiei studiate este din anul 1956. Anume acest fapt oferă o poibilitate inedită de a face un studiu comparativ între conceptele privind agresiunea din perioada interbelică și etapa timpurie a perioadei postbelice. Mai mult, lucrarea oferă o viziune amplă asupra lucrărilor CDI în ceea ce privește prima tentativă de elaborare a proiectului de Cod cu privire la crimele contra păcii și crearea Comitetului Special cu privire la definirea agresiunii din anii 50 ai sec. XX [16, p. 46-66]. De asemenea, Julius Stone oferă o analiză complexă a agresiunii în calitate de crimă, potrivit căreia survine răspunderea internațională individuală [16, p. 57-106].

Yoram Dinstein, în „War, Aggression and Self-Defence", examinează natura juridică a războiului [7, p. 1-57] și evoluția istorică a procesului de scoatere în afara legii a războiului în calitate de instrument al politicii naționale [7, p. 57-106]. Caracterul inedit al acestei lucrări constă în aceea că este printre puținele lucrări care oferă direct un compartiment separat cu privire la incriminarea războiului de agresiune. Yoram Dinstein expune definiția agresiunii, tipurile de definire – enumerativă și generică, folosită în cadrul procesului de definire atât în perioadă interbelică cât și în perioada postbelică în cadrul ONU [7, p. 106-120]. De asemenea, este abordată tematica răspunderii individuale pentru crima de agresiune, iar în acest sens sunt stabilite elementele crimei de agresiune [7, p. 120-128].

O reflectare similară poate fi remarcată în lucrarea lui Beatrice Onica-Jarka – „Jurisdicția internațională penală". Autorul reflectă prin această monografie

conceptul de crimă internațională [4, p. 3-13], evoluția conceptelor de crimă internațională [4, p. 13-34] și criteriile de clasificare a crimelor internaționale [4, 34-36]. În contextul clasificării complexe a crimelor internaționale, autorul atrage o atenție deosebită în privința crimei de agresiune, expune istoricul incriminării agresiunii și definiția agresiunii adoptată de către AG a ONU în 1974. Totodată, sunt expuse elementele crimei de agresiune, desigur în limitele definiției din 1974 [4, 37-47].

Aceeași tendință de elucidare a procesului de incriminare a agresiunii și stabilirii răspunderii individuale pentru crima de agresiune este remarcată în alte lucrări, care, în mod științific și pragmatic, oferă o analiză detaliată la acest capitol.

Gerhard Werle, prin lucrarea „Принципы международного уголовного права", Carrie McDougall, prin „The Crime of Aggression under the Rome Statute of the International Criminal Court", sau Sergey Sayapin, prin „The Crime of Aggression in International Criminal Law. Historical Development, Comparative Analysis and Present State", tratează „crima de agresiune" prin capitole separate și oferă o analiză istorică a incriminării agresiunii [12, p. 34-60; 15, p. 3-62; 19, p. 647-653], condițiile răspunderii individuale pentru crima de agresiune, în cadrul cărora sunt examinate detaliat elementele acestei crime [12 p. 167-202; 15, p. 147-196; 19, p. 653-667] și o analiză a crimei de agresiune din perspectiva activității CIP și a definiției agresiunii adoptate de către Adunarea Generală a statelor membre la Statutul Curții Internaționale Penale la Kampala din 11 iunie 2010 [12, p. 205-332; 15, p. 253-314; 19, p. 667-675].

La nivel național, o atenție sportită trezește lucrarea lui Alexei Barbăneagră „Infrațiunile contra păcii și securității omenirii". În această lucrare poate fi identificată o reflectare distinctă asupra conceptului de drept internațional penal și a definiției crimei internaționale. Capitolul I al lucrării oferă o analiză a răspunderii internaționale prin identificarea și expunerea principiilor dreptului internațional penal [1, p. 15-64]. Monografia lui Barbăneagră se remarcă prin Capitolul II – *Infrațiunile contra păcii*. În acest capitol se face o analiză a conceptului de „război" (conflict armat) și scoaterea în lui în afara legii. Plus la aceasta, autorul identifică elementele crimelor contra păcii [1, p. 139-140]. De asemenea, Alexei Barbăneagră realizează o analiză a crimei de agresiune prin prisma legislației naționale a Republicii Moldova, și anume art. 139 din Codul penal al Republicii Moldova (CP al RM). În cadrul ei expune elementele esențiale ale crimei codificate prin art. 139 din CP al RM [1, p. 141-147].

De asemenea, la nivel național este necesar de remarcat monografia Diane Sârcu-Scobioală, Irinei Lupușor și Eugeniei Goncearova „Jurisdicția internațională penală". În această monografie, de asemenea,

este realizată o analiză perfectă a conceptului de drept internațional penal [5, p. 7-21]. Totodată, autorii stabilesc subiecții dreptului internațional penal și prezintă o clasificare a infracțiunilor internaționale [5, p. 21-60]. Caracterul inedit al acestei lucrări iese în evidență prin analiza detaliată a jurisdicțiilor internaționale – ad-hoc și permanente – instituite pentru contracararea actelor ilicite care atentează la valorile întregii comunități internaționale. Desigur, în contextul analizei generale a jurisdicțiilor internaționale penale este prezentă și analiza crimei de agresiune.

Urmare a celor expuse, ajungem la concluzia că doctrina, în calitate de izvor auxiliar al dreptului internațional, în permanență își pune amprenta sa asupra consolidării procesului de codificare a dreptului internațional, iar în cazul studiului nostru – asupra conceptului de agresiune. Or, acest lucru a fost remarcat atât în cadrul lucrărilor Comisiei de drept internațional (CDI) a ONU cât și în cadrul Curții Internaționale Penale – privind elaborarea definiției agresiunii și a crimei de agresiune, care, la momentul de față, s-a încununat cu adoptarea definiției agresiunii prin Rezoluția Adunării Generale a statelor membre la statutul CIP de la Kampala (11 iunie 2010).

Referințe bibliografice:

- Barbăneagră A. *Infracțiunile contra păcii și securității omenirii*. Chișinău: Sirius, 2005. 556 p.
- Drept Internațional Public*. Ediția a III-a (revăzută și adăugită). Chișinău: Tipografia „Elena V”, 2009. 650 p.
- Geamănu Gr. *Drept Internațional Contemporan*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1975. 1166 p.
- Onica-Jarka B. *Jurisdicția internațională penală*. București: Editura C.H. Beck, 2006. 496 p.
- Sârcu-Scobioală D., Lupușor I., Gonciarova E. *Jurisdicția internațională penală*. Chișinău: CEP USM, 2008. 289 p.
- Damrosch L.F. a.o. *International Law. Cases and Materials*. Forth Edition. American Casebook Series, p. 1678.
- Dinstein Y. *War, Aggression and Self-Defence*. Third Edition. Cambridge: Univeristy Press, 2001. 330 p.
- Grotius H. *The Law of War and Peace* (1625). <http://www.lonang.com/exlibris/grotius/gro-101.htm>. (vizitat 22.12.2018).
- Janis W. Mark, Noyes E. John. *Cases and Commentary on International Law*. Second Edition. St. Paul, Minnesota: West Group a Thomson Company, 2001. p. 919.
- Malcom N. Shaw. *International Law*. Cambridge: University Press, Sixth Edition, 2008. 1542 p.
- Mansbach R.W. *The Global Puzzle. Issues and Actors in World Politics*. Houghton Mifflin Company, Boston, New York. Second Edition, 1997. 634 p.
- McDougall C. *The Crime of Aggression under the Rome Statute of the International Criminal Law*. Cambridge University Press, 2013. 382 p.
- Oxford Advanced Learner's Dictionary*. International Student's Edition. Oxford University Press, 2007. 1715 p.
- Oxford Dictionary of Law*. Oxford University Press. Sixth Edition, 2006. 676 p.
- Sayapin S. *The Crime of Aggression in International Criminal Law*. Historical Development, Comparative Analysis and Present State. Asser Press, 2014. 334 p.
- Stone J. *Aggression and World Order. A Critique of United Nations Theories of Aggression*. Univeristy of California Press. Berkeley and Los Angeles. 1958. 226 p
- Багинян К.А. *Борьба Советского Союза против агрессии*. Москва: Издательство Социально-Экономической Литературы, 1956. 286 p.
- Баутиста А.Х. *Преступление войны*. Москва: Издательство иностранной литературы, 1960. 255 p.
- Верле Г. *Принципы международного уголовного права*. Москва: Транс Лит, 2011. 882 с.
- Давыдов А. И. *Война и международное право*. Лекция для студентов ВЮЗИ. Москва. 1955. 44 с.
- Дипломатический словарь*. Том I (А – И). Главная редакция: А. А. Громыко, И. Н. Земсков, В. М. Хвостов. Москва: Издательство Политической Литературы, 1971. 611 с.
- Игнатенко Г.В., Тиунов О.И. *Международное право*. Учебник для вузов. Москва: НОРМА-ИНФРА • М, 1999. 345 с.
- Каламкарян Р. А., Мигачев Ю.И. *Международное право*. Учебник. Москва: «ЭКМО», 2004. 685 с.
- Клаузевиц К. *О войне*. Санкт-Петербург: Мидгард, 2007. 862 с.
- Лукашук И.И. *Международное право*. Общая часть. Москва: Издательство «БЕК», 1997. 367 с.
- Международное Публичное Право*. Учебник. 2-е издание // под редакцией К.А. Бекашева. Москва: Издательство «Проспект», 2001. 636 с.
- Оппенгейм Л. *Международное право*. Том II. Споры. Война, полутом 1. Москва: издательство Иностранной Литературы, 1949. 439 с.
- Панов В.И. *Международное уголовное право*. Учебное пособие. Москва: ИНФРА.М, 1997. 309 с.
- Решетов Ю.А. *Борьба с международными преступлениями против мира и безопасности*. Москва: «Международные отношения», 1983. 220 с.
- Траинин А.Н. *Защита мира и борьба с преступлениями против человечества*. Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1956. 299 с.
- Тункин Г.И. *Право и сила в международной системе*. Москва: «Международные отношения», 1983. 196 с.
- Тункин Г.И. *Теория Международного Права*. Москва: Издательство «Зерцало», 2009. 396 с.
- Шармазанашвили Г.В. *От права войны к праву мира*. Москва: Издательство «Международные отношения», 1967. 192 с.
- Шлянец Д.А. *Международное право: курс лекций*. Москва: Юстицинформ, 2006. 256 с.